

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 4.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.28>
УДК 339.133.2:94(477.53)"2022-..."

Т. А. Непокупна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4688-5954>

Л. І. Яковенко,
д. е. н., професор, професор кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4512-7411>

Б. О. Шевченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3952-5205>

О. Є. Сакало,
к. і. н., доцент, доцент кафедри політекономії, магістр економіки,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-6695>

В. В. Сухорада,
магістр економіки, провідний спеціаліст,
Шевченківський відділ державної виконавчої служби у місті Полтаві
Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4837-8603>

**ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В
УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ (емпіричне дослідження)**

*T. Nepokupna,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Political Economy,*

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

L. Yakovenko

*Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Political
Economy,*

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

B. Shevchenko,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Political Economy,*

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

O. Sakalo

*PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Political Economy, Master of Economics,*

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

V. Sukhorada,

Master of Economics, Leading Specialist,

*Shevchenkivsky Department of the State Executive Service in the City of Poltava of
the Eastern Interregional Department of the Ministry of Justice*

CHARACTERISTICS OF HOUSEHOLD CONSUMER BEHAVIOUR UNDER UNCERTAINTY (empirical study)

У статті розкрито сутність понять «споживання», «умови невизначеності», «споживча поведінка», «якість життя» та виокремлено фактори, що на них впливають. Розкрито зміст теорій споживчої поведінки: прескриптивна теорія, теорія раціональної поведінки, теорія обмеженої раціональності, теорія behavioral economics, теорія евристичних правил. Виокремлено негативні явища і процеси, що виникли у наслідок воєнної агресії РФ щодо України. На основі проведеного опитування жителів міських і сільських населених пунктів Полтавської області зроблено

порівняльний аналіз споживчої поведінки домогосподарств міських і сільських територіальних громад в умовах невизначеності. Виявлено потребу жителів територіальних громад у державній підтримці, окреслено основні напрями соціальної політики держави у період воєнного стану та у післявоєнний період. Зроблено висновки.

The article reveals the essence of the concept of “consumption” as the use of goods and services by end consumers, which includes the purchase of goods, services, as well as the consumption of resources, and is a process related to the satisfaction of physical and emotional needs of people. The authors study the concept of “conditions of uncertainty” as the absence of accurate or reliable information about future events or the state of affairs and the factors affecting them. The article considers the concept of “consumer behaviour” as making decisions about the purchase and consumption of goods and services, which includes motivation, preferences, value perception, the decision-making process and other factors that influence consumer decisions. The paper regards the concept of “quality of life” as a set of objective and subjective indicators that provide a general assessment of the level of well-being and life satisfaction.

The following theories of consumer behaviour are revealed: prescriptive, theory of rational behaviour, theory of bounded rationality, theory of behavioural economics and theory of heuristic rules.

The researchers single out the negative phenomena and processes that arose as a reaction to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. They include the loss of people, the emigration of the able-bodied population, the destruction of residential and industrial infrastructure, the collapse of businesses, unemployment, the rise in prices and the decrease in the incomes of economic entities and, in particular, households, and others.

The authors made a comparative analysis of the consumer behaviour of households in urban and rural territorial communities in conditions of uncertainty based on the conducted survey of residents of urban and rural settlements of the

Poltava region. A comparison of the responses of respondents from urban and rural settlements revealed certain features (similarities and differences) of consumer behaviour of households of territorial communities in conditions of uncertainty.

The researchers have noted that although there are no completely safe territories in Ukraine in the present wartime, the situation in the studied region is currently stable, unlike the front-line territories or the zone of active hostilities. In the Poltava region, there are opportunities to ensure the consumption of usual goods and food products. Therefore, our respondents, as a rule, have everything that was the basis of comfortable living before the war: food supplies, household appliances, clothes, shoes and necessary durable goods.

The article has identified the need of residents of territorial communities for state support and has outlined the directions of the state's social policy during the martial law and the post-war periods.

Ключові слова: домогосподарство, споживання, споживча поведінка, рівень життя, умови невизначеності, сільські і міські населені пункти, соціальна політика держави.

Keywords: household, consumption, consumer behaviour, standard of living, conditions of uncertainty, rural and urban settlements, social policy of the state.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному суспільстві домогосподарства відіграють суттєву роль у функціонуванні соціально-економічних систем різних рівнів. Виконуючи свої традиційні економічні функції – споживання, заощадження, інвестиції – домогосподарства виступають внутрішніми стабілізаторами та значною мірою впливають на стан і розвиток національної економіки у цілому, її регіонів, територіальних громад. Сутність дослідження споживчої поведінки домогосподарств полягає у вивченні того, як

домогосподарства приймають рішення про купівлю та споживання товарів і послуг, що включає мотивацію, переваги, сприйняття цінності, процес прийняття рішень та інші фактори, що впливають на рішення споживачів.

Безперечно, на споживчу поведінку домогосподарств, на якість життя впливає невизначеність – відсутність точної чи надійної інформації про майбутні події чи стан справ. У таких ситуаціях не лише домогосподарства, а й бізнес, влада стикаються з труднощами у прогнозуванні чи оцінці результатів, оскільки вони не можуть бути впевнені в тому, які події відбудуться, яким чином вони вплинуть на економічних суб'єктів і якими будуть наслідки цього впливу.

Невизначеність спричиняють різні фактори: економічні (зниження обсягів виробництва, зростання безробіття, зростання рівня бідності і нерівності, падіння споживчого та інвестиційного попиту тощо), фінансові (погіршення стану фінансових ринків, фінансові бульбашки, падіння значень фондових індексів, проблема ліквідності, ризик погашення кредитів, погіршення фінансових показників уряду тощо), політичні і геополітичні (нестабільність уряду, політичні конфлікти, корупція серед політиків та владних структур, загальна дезінтеграція довіри населення до політичної системи, порушення прав людини, регіональні конфлікти та розбрати, радикалізація суспільства, конфлікти між країнами або регіонами тощо), соціальні (масові протести, збільшення злочинності і соціальної напруги, погіршення умов життя, обмеженість доступу до ресурсів, етнічні та релігійні конфлікти, міграційні кризи та внутрішні переселення, демографічні зміни тощо), екологічні (забруднення навколишнього середовища, зменшення біорізноманіття, природні катастрофи, виснаження природних ресурсів тощо), технологічні (вплив нових технологій на різні сфери життєдіяльності, зміни на ринку праці, зміни вимог до вмінь і навичок робочої сили, нові конкурентні бар'єри, безпека і конфіденційність даних тощо). Ці та інші фактори не лише взаємодіють, а й здатні

взаємопідсилювати вплив один одного, створюючи складну мережу причин і наслідків нестабільності. До всього, невизначеність може викликати стрес та тривогу у населення, призвести до змін у їхній споживчій поведінці.

Реаліями сьогодення для України є воєнні дії на території країни. Російська воєнна агресія загострила вплив усіх вище перерахованих факторів, що формують умови невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи рівень і якість життя домогосподарств, споживчу поведінку та її моделі, вплив економічної політики держави на споживчі настрої населення, суспільні трансформації досліджували як зарубіжні науковці – філософи, економісти, соціологи, маркетологи, психологи та представники інших наук: А. Сміт, Дж. С. Міль, К. Маркс, Дж. М. Кейнс, А. Маслоу, М. Фрідман, І. Фішер, Ф. Модільяні, В. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Парето та ін., так і вітчизняні: С. Полякова, В. Шишкін, А. Реут, О. Крикун, Ю. Когатько, В. Заяць, Ю. Клименко, Т. Кізима, О. Шаманська, М. Окландер, Е. Лібанова, І. Жарська, Ю. Пачковський, Л. Черенько та ін.

Дослідження суспільних трансформацій національного та місцевого розвитку у довоєнний період було здійснено авторами статті у монографії «Сучасні трансформації національного та місцевого розвитку» [1].

Водночас, вважаємо, що у науковій літературі недостатньо представлено порівняльний аналіз споживчої поведінки домогосподарств міських і сільських територіальних громад в умовах невизначеності. Тому, на нашу думку, існує необхідність емпіричного дослідження особливостей споживчої поведінки домогосподарств територіальних громад в умовах невизначеності шляхом порівняння відповідей жителів міських і сільських населених пунктів на основі проведеного опитування, що і зумовило вибір теми статті, обґрунтування її мети, завдань, інструментарію, а також логіку викладення матеріалу.

Це дослідження проводилось відповідно до виконання завдань теми науково-дослідної роботи «Соціально-економічні, політичні та гуманітарні

виміри національного та місцевого розвитку» (Державний реєстраційний номер: 0120U100875).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Метою* статті є порівняння специфіки споживчої поведінки домогосподарств міських і сільських територіальних громад в умовах невизначеності за результатами проведеного опитування жителів територіальних громад Полтавської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічному контексті споживанням є використання товарів та послуг кінцевими споживачами, що включає покупку товарів, послуг, а також споживання ресурсів. У соціально-психологічному контексті споживання є процесом, пов'язаним із задоволенням фізичних та емоційних потреб людей, у той час як реклама, соціокультурні чинники та особисті переваги відіграють важливу роль у формуванні споживчої поведінки.

Нами було проаналізовано споживання у контексті різних економічних теорій, виокремлено види споживання, наголошено, що «споживання може детермінувати позитивні процеси в економічній системі: потреби – виробництво – зайнятість – доходи – зростання рівня і якості життя – осмислене споживання; а може стати джерелом руйнівних тенденцій у функціонування економічної системи: потреби – перевиробництво – обмеженість ресурсів – безробіття – забруднення навколишнього середовища – зниження якості життя – аскетичне споживання» [2].

Аналізуючи наукову літературу, можна виокремити основні точки зору, які використовуються для розуміння та пояснення фундаментальної природи й особливостей поведінки споживачів. Це макроекономічний підхід, в якому увага сконцентрована на місці і ролі домогосподарства у кругообігу продуктів, доходів і витрат; мікроекономічний підхід, який зосереджується на економічних факторах; психологічний підхід, який заглиблюється в когнітивні та емоційні аспекти прийняття рішень споживачем; соціологічний підхід, який розглядає вплив соціальних факторів на поведінку споживачів;

маркетинговий підхід, який підкреслює роль маркетингових стратегій і тактик у впливі на вибір споживачів.

У цілому теоріями, у центрі уваги яких перебуває споживча поведінка домогосподарств, є такі: прескриптивна (нормативна) теорія споживчої поведінки (поведінка спирається на норми, правила, традиції); теорія раціональної поведінки (поведінка ґрунтується на максимізації корисності, вигод відповідно до певних умов: раціональність, поінформованість, альтернативність, оптимальність); теорія обмеженої раціональності (поведінка «в межах доступних обмежень» ґрунтується на обмеженій здатності людини обробляти інформацію та обмежених ресурсах – час, знання, когнітивні здібності); теорія behavioral economics або «економіка поведінки», «поведінкова економіка» (поведінка з урахуванням психологічних, соціальних, культурних факторів, підкреслює роль емоцій, звичок, упередженості та інших психологічних факторів у процесі прийняття рішень про споживання); теорія евристичних правил (поведінка з використанням спрощених евристичних стратегій, правил для прийняття рішень у ситуаціях невизначеності чи нестачі інформації).

На нашу думку, дослідження споживчої поведінки домогосподарств потребує не лише всебічного її вивчення на теоретичному рівні, а вимагає ретельного емпіричного аналізу з виокремленням внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на споживчу поведінку домогосподарств, враховуючи її відмінні характеристики, а також беручи до уваги соціально-економічні умови, особливо в періоди невизначеності, спричинені різними надзвичайними подіями. Адже у такі періоди домогосподарства часто виявляють обережність під час витрачання грошей. Вони можуть скорочувати бюджет, уникати великих фінансових зобов'язань і віддавати перевагу ощадним стратегіям. В умовах невизначеності домогосподарства можуть змінювати свої пріоритети у споживанні. Наприклад, можлива відмова від купівлі дорогих товарів і послуг та збільшення попиту на

доступніші, які пов'язані із задоволенням базових потреб. Споживачі можуть відкладати прийняття рішень про покупку в умовах невизначеності, чекати чіткішої картини чи стабільності на ринку, у суспільстві, у країні, чекати підвищення рівня життя. Невизначеність може спричинити емоційні реакції у споживачів, такі як стрес, занепокоєння чи страх, що також може вплинути на їхні переваги та прийняті рішення про споживання.

У вітчизняному науковому просторі з'явилися праці, в яких представлено попередні оцінки можливого впливу воєнних дій на якість життя населення України [3]. Автори монографії акцентують увагу на уже відчутних і болісних для країни явищах і процесах: «загибель і травмування мирного населення; втрата майна та фінансових активів; знищення житлових будинків, соціальних об'єктів, транспортної інфраструктури та систем зв'язку і комунікацій; загального економічного спаду внаслідок закриття або фізичного знищення підприємств, звуження діяльності бізнесу та зростання безробіття через втрату виробничих потужностей та розриву економічних зв'язків; зниження реальних доходів та зростання цін на товари та послуги; ускладнення забезпечення населення критично необхідними послугами та обмеження доступу до базових соціальних послуг; погіршення стану навколишнього природного середовища тощо» [3, с. 5]. Дослідники відзначають, що з початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України відбулось відчутне зниження економічної активності, утрата доходів, значне прискорення темпів зростання споживчих цін, що призводить до зниження якості життя не лише вразливих верств населення, але й значної частини населення України загалом [4]. Ми маємо понад 5 млн ВПО, більше 6 млн біженців, рівень бідності перевищив 25 % [5].

В умовах невизначеності, з урахуванням місця проживання якість життя, споживча поведінка домогосподарств України може мати особливості. З метою з'ясування споживчої поведінки домогосподарств України, їх якості життя в умовах невизначеності, ми провели анонімне опитування 350

жителів Полтавської обл. з використанням Google Forms у соцмережі Facebook і за допомогою месенджерів Telegram та Viber. На питання складеної нами анкети відповіли 251 жінка (71,8%) і 99 чоловіків (28,2%), 72,6% з яких проживає в міських населених пунктах (69% жінок, 31% чоловіків) – Полтаві, Лубнах, Кременчуці, Миргороді, та 27,4% в сільських населених пунктах Полтавської області (81% жінок, 19% чоловіків) – Новоселівці, Великій Багачці, Щербанівці, Оржиці, Білоцерківці, Семенівці, Бутенках, Котельві та ін. Зауважимо, що наша вибірка не претендує на репрезентативність. Водночас, вважаємо її цілком достатньою для вивчення проблеми та об’єктивних висновків.

За віком в опитуванні взяло участь: 19-29 років – 58% із сільської місцевості і 53% – із міської; 30-39 років – 27% із сільської, 19% – із міської; 40-49 років – 11% із сільської 7% з міської; 50-59 – 4% із сільської і 15% з міської; 60 і більше – 6% з міської місцевості. За освітою опитувані розподілилися таким чином: з повною загальною середньою освітою (10–11 класів) – участь 4% респондентів з міської місцевості; з професійно-технічною освітою 8% із сільської і 4% з міської місцевості; з неповною вищою освітою, тобто ті, хто ще навчається або не закінчили виш – 31% із сільської і 21% з міської місцевості; базову вищу освіту (бакалавр) мають 27% респондентів із сільської і 11% з міської місцевості; повну вищу освіту (спеціаліст, магістр) – 23% із сільської і 43% з міської місцевості; вчений ступінь, учене звання – 11% із сільської та 17% з міської місцевості.

Відповіді на питання анкети дали домогосподарства, які складаються: з однієї особи – 30% із сільської і 36% з міської місцевості; з кількох осіб (чоловік/дружина (друг/подруга), без дітей) – 26% із сільської і 32% з міської місцевості; з кількох осіб (чоловік/дружина (друг/подруга), діти) – 35% із сільської і 22% з міської місцевості; з кількох осіб (чоловік/дружина (друг/подруга), діти, бабуся/дідусь) – 4% із сільської і 9% з міської місцевості; 6% респондентів з міської місцевості дали власну відповідь.

Розподіл домогосподарств за рівнем особистого середньомісячного доходу подано на рис. 1.

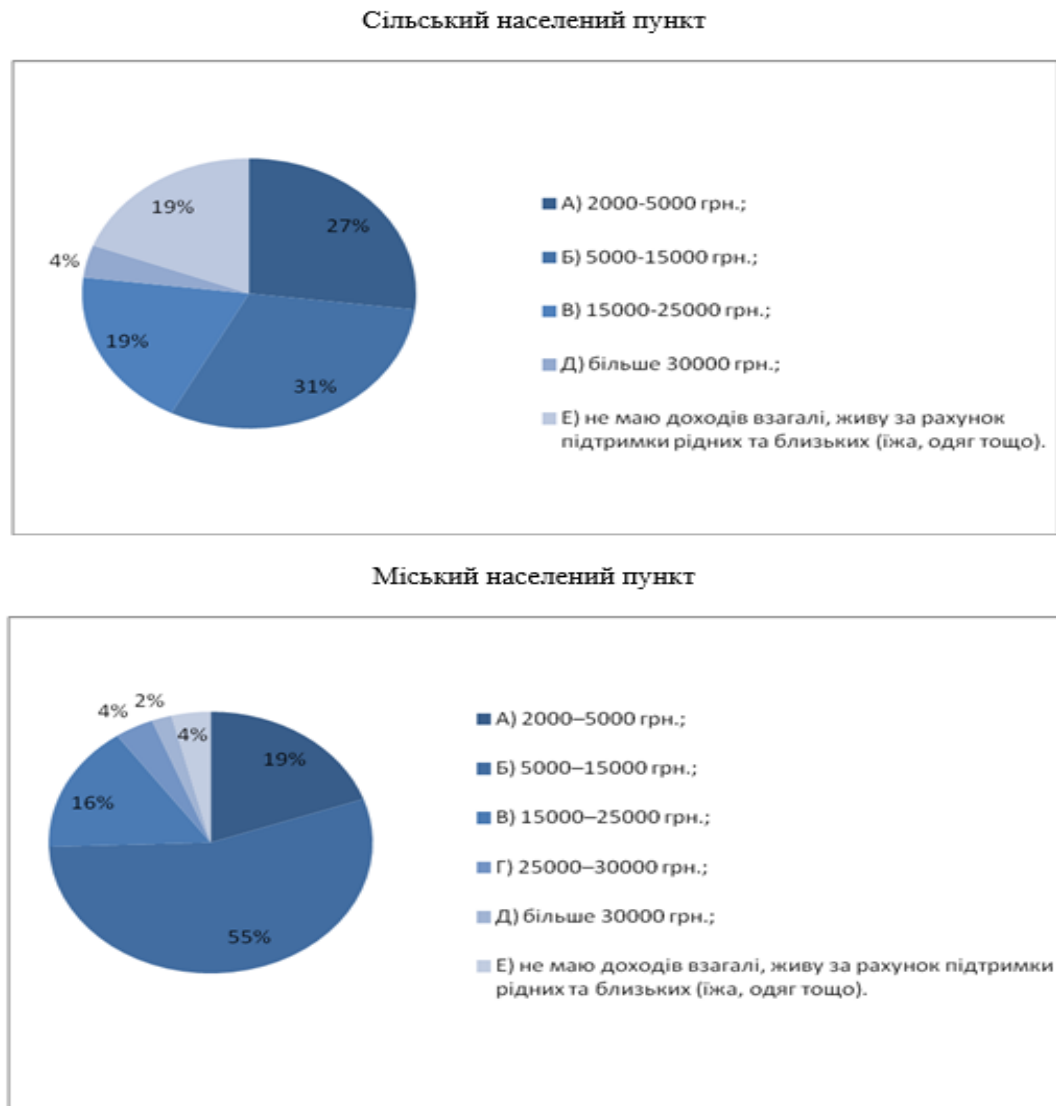

Рис. 1. Розподіл домогосподарств за рівнем особистого середньомісячного доходу

Слід зазначити, що найбільше – від 5000 до 15000 грн отримує третина (31%) опитаних із сільської місцевості, а у міській – такий розмір доходу отримує 55% – половина опитаних. Примітно, що 19% респондентів із сільської місцевості і 4% з міської відповіли, що вони не мають доходів взагалі і живуть за рахунок підтримки рідних та близьких. Офіційно працевлаштованими і такими, що працюють повний робочий день/тиждень у сільській місцевості є 50% опитаних, у міській – 68%.

На запитання про належність респондентів до тієї чи тієї соціально-майнової групи ми отримали такі відповіді: приналежність до середнього нижчого класу засвідчили 65% опитаних жителів сільських населених пунктів, міських – 60%; до середнього вищого класу – 19% жителів сільських населених пунктів, 25% – міських; до малозабезпечених верств населення – 8% жителів сільських населених пунктів, 9% – міських; бідними себе вважають 8% жителів сільських і 6% міських населених пунктів.

На запитання анкети «Чи змінилися доходи Вашого домогосподарства з початку повномасштабних воєнних дій на території України» ми отримали такі відповіді: сумарно доходи зросли у 12% опитаних із сільських населених пунктів і 11% міських; залишились на довоєнному рівні у 19% жителів сільських і 34% міських населених пунктів; сумарно доходи зменшились у 69% жителів сільських та 55% міських населених пунктів.

Щодо зміни споживчих уподобань з початку повномасштабних воєнних дій на території України респонденти дали відповіді, які подано на рис. 2. Цікавими і навіть разючими виявилися відмінності в обраних запропонованих варіантах відповідей на це питання. Так, змінилися споживчі уподобання, бо запасуються чим тільки можуть 2% жителів міських населених пунктів, а в сільських – таких взагалі немає. Змінилися споживчі уподобання, бо економлять на всьому, купують дешеві продукти харчування, мають борги за ЖКП, одяг не оновлюють, у 19% жителів сільських населених пунктів, а у міських – таких немає. Змінилися, бо значну частину свого доходу віддають на потреби ЗСУ, ВПО, у 23 % жителів сільських населених пунктів, а у міських – таких немає. Натомість у 8% жителів міських населених пунктів споживчі вподобання змінилися, бо вони почали більше себе балувати, купувати те, що до війни собі не дозволяли, бо економили. Такого варіанту відповіді у респондентів із сільських населених пунктів немає.

Сільський населений пункт

Міський населений пункт

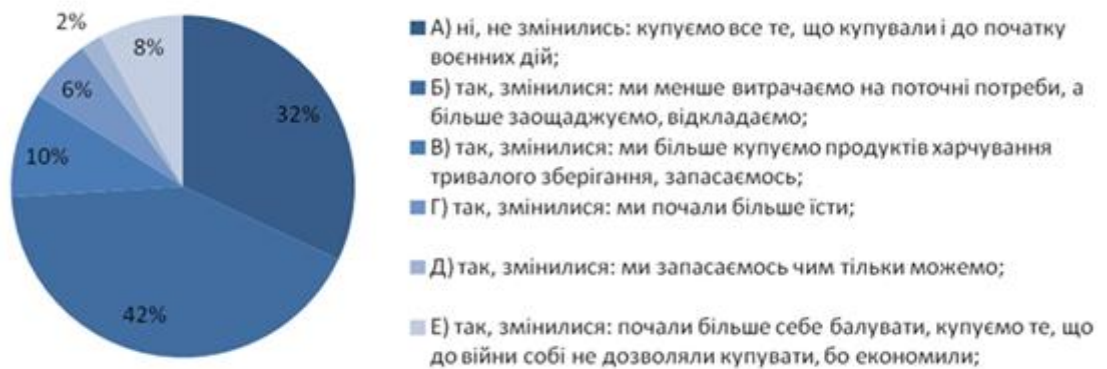

Рис. 2. Зміна споживчих уподобань з початком повномасштабних воєнних дій на території України

Відповіді на питання «Чи змінилась споживча поведінка Вашого домогосподарства порівняно з довоєнною» згруповано у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1. Зміна споживчої поведінки у жителів сільських населених пунктів

№№	Твердження	Здебільшого, так	Здебільшого, ні
1	Наша споживча поведінка нічим не відрізняється від довоєнної	65%	35%
2	Наша споживча поведінка стала ірраціональною, ми – марнотратимо	18%	82%
3	Наша споживча поведінка стала раціональною, строго вивіряємо свої потреби і можливості їх задоволення	63%	37%
4	Маємо можливість задовольняти лише свої базові потреби	67%	33%
5	В умовах невизначеності наша споживча поведінка стала хаотичною, безсистемною, неупорядкованою	32%	68%
6	Наша споживча поведінка вийшла за межі довоєнної і ми можемо собі дозволити споживання тих товарів і послуг, від яких відмовлялися до війни	13%	87%
7	Значна частина доходів йде на споживання медичних послуг, лікарських засобів	54%	46%
8	Значна частина доходів йде на допомогу ЗСУ	50%	50%
9	Значна частина доходів йде на допомогу ВПО	32%	68%
10	Невід’ємною частиною нашої споживчої поведінки стали інвестиції у саморозвиток	44%	56%
11	Невід’ємною частиною нашої споживчої поведінки стали інвестиції у красу і здоров’я	26%	74%
12	Невід’ємною частиною нашої споживчої поведінки стали інвестиції у власну безпеку	55%	45%

Ми виділили у таблиці максимальні значення відповідей на це питання: 65% жителів сільських населених пунктів відповіли, що здебільшого їхня споживча поведінка нічим не відрізняється від довоєнної, 63% відповіли, що здебільшого їхня споживча поведінка стала раціональною і вони строго вивіряють свої потреби і можливості їх задоволення, 67% відповіли, що мають можливість задовольняти лише свої базові потреби. Тобто, орієнтовно дві треті жителів сільських населених пунктів і до початку воєнних дій демонстрували раціональну модель поведінки, задовольняли лише свої базові потреби. Дещо відмінний стан маємо у жителів міських населених пунктів: вважають, що нічим не відрізняється їх поведінка від довоєнної 56%, поведінка стала раціональною і строго вивіряють свої потреби і можливості

їх задоволення у 81% респондентів, мають можливість задовольняти лише свої базові потреби 62% опитаних.

Таблиця 2. Зміна споживчої поведінки у жителів міських населених пунктів

№№	Твердження	Здебільшого, так	Здебільшого, ні
1	Наша споживча поведінка нічим не відрізняється від довоєнної	56%	44%
2	Наша споживча поведінка стала ірраціональною, ми – марнотратимо	19%	81%
3	Наша споживча поведінка стала раціональною, строго вивіряємо свої потреби і можливості їх задоволення	81%	19%
4	Маємо можливість задовольняти лише свої базові потреби	62%	38%
5	В умовах невизначеності наша споживча поведінка стала хаотичною, безсистемною, неупорядкованою	26%	74%
6	Наша споживча поведінка вийшла за межі довоєнної і ми можемо собі дозволити споживання тих товарів і послуг, від яких відмовлялися до війни	26%	74%
7	Значна частина доходів йде на споживання медичних послуг, лікарських засобів	31%	69%
8	Значна частина доходів йде на допомогу ЗСУ	43%	57%
9	Значна частина доходів йде на допомогу ВПО	5%	95%
10	Невід’ємною частиною нашої споживчої поведінки стали інвестиції у саморозвиток	41%	59%
11	Невід’ємною частиною нашої споживчої поведінки стали інвестиції у красу і здоров’я	24%	76%
12	Невід’ємною частиною нашої споживчої поведінки стали інвестиції у власну безпеку	36%	64%

Припускаємо, що у довоєнний час у містян був вищий рівень життя порівняно із жителями сільської місцевості, але з початком воєнних дій він знизився, що підштовхнуло їх до раціональної поведінки стала раціональнішою. Примітно, що дві треті опитаних містян можуть задовольняти лише базові потреби.

Щодо переважання тих чи тих споживчих настроїв, то оптимістичні споживчі настрої та очікування покращення політичної і соціально-економічної ситуації притаманні 53% опитаних із сільської місцевості і 38% – з міської; песимістичні та очікування погіршення політичної і соціально-економічної ситуації – 16% опитаних із сільської та 41% із міської

місцевості; не довіряють жодним політичним і соціально-економічним прогнозам, живуть «одним днем» 23% жителів сільської місцевості і 21% – міської. Власну відповідь дали 8% жителів сільської місцевості.

Порівняно з довоєнним періодом продуктивний кошик домогосподарств не змінився (купують той же набір/асортимент і обсяг продуктів харчування, що й до війни) у 34% опитаних із сільської місцевості, у 27% – з міської. Змінився несуттєво (набір/асортимент продуктів харчування той же, що і до війни, але дещо зменшили його обсяг) у 35% опитаних із сільських населених пунктів і 63% з міських; змінився суттєво (зменшився набір/асортимент продуктів харчування і обсяг продуктів харчування) у 31% опитаних жителів сільських населених пунктів і у 10% – міських.

Розраховують бюджет домогосподарства з метою віднайдення можливості економити 36% опитаних жителів сільських населених пунктів і 42% міських; час від часу, коли потрібно з'ясувати, куди діваються гроші, розраховують бюджет 28% жителів сільських населених пунктів і 50% міських; не мають потреби розраховувати бюджет, оскільки доходи перевищують витрати 12% жителів сільських і 2% міських населених пунктів; не мають можливості розраховувати бюджет, оскільки отримувані доходи ситуативні і важко щось передбачити, доводиться жити у борг 20% опитаних жителів сільських населених пунктів і 4% міських; власні відповіді дали 4% респондентів із сільської і 2% з міської місцевості.

На питання «Яка частка витрат бюджету Вашого домогосподарства припадає на харчування» отримали такі відповіді: вважають, що до 30% витрат бюджету припадає на харчування 36% жителів сільських населених пунктів і 34% – міських; близько 50% витрат бюджету – 44% у жителів сільських і 43% – міських населених пунктів; від 60 до 90% – у 20% жителів сільських населених пунктів і 23% – міських. Водночас 16% респондентів із сільської і 10% з міської місцевості мають заощадження у вигляді депозитів; можливість заощаджувати є, але не ризикують робити заощадження під час воєнного стану 16% респондентів із сільської і 41% з міської місцевості;

заощаджували, але недовіра до банківської системи змусила розірвати договори із фінансовими установами 12% опитаних із сільської місцевості і 8% з міської; не мають можливості заощаджувати, оскільки їхніх доходів вистачає лише на споживання найнеобхіднішої продукції (їжа, оплата проїзду і комунальних послуг, одяг) 48% опитаних із сільської і 41% з міської місцевості; не заощаджують, оскільки весь їхній дохід витрачається лише на їжу, вони мають борги з оплати комунальних послуг 8% опитаних із сільської місцевості, з міської місцевості таких немає.

На питання «Чи користується Ваше домогосподарство кредитними ресурсами» відповіді розподілились так: користуються кредитними ресурсами, але намагаються відразу розрахуватися з борговими зобов'язаннями, щоб не накопичувати борги 40% опитаних із сільської і 33% з міської місцевості; заборгували фінансовій установі значну суму, що змушує переховуватися від кредиторів 4% опитаних із сільської місцевості; не користуються кредитними ресурсами, оскільки на поточне споживання вистачає власних грошових ресурсів по 32% із сільської і міської місцевості; не користуються кредитними ресурсами, бо намагаються скоригувати потреби, щоб не стати залежним від «фінансової голки» 24% опитаних із сільської місцевості і 34% з міської; беруть кредити з надією, що можливо їх не потрібно буде повертати, адже «війна борги спише» 1% опитаних з міської місцевості.

Ми поцікавилися, до якого типу фінансової поведінки домогосподарств респонденти включили б власне домогосподарство. Так, до домогосподарств, яким властива лише позитивна фінансова поведінка, тобто такі, що не є марнотратцями, включили себе 40% опитаних із сільської місцевості і 33% з міської; до домогосподарств, для яких характерна лише негативна фінансова поведінка – марнотратці – вважають себе належними 2% респондентів міської місцевості; до змішаних домогосподарств, які поєднують позитивну і негативну фінансову поведінку належать 56% із сільської і 64% з міської місцевості; до пасивних домогосподарств, тобто таких, які не здійснюють самостійно

фінансових дій, а є утриманнями, належить 4% жителів сільської і 1% міської місцевості. Опитані жителі сільської місцевості не вважають себе марнотратцями.

Фінансовий стан свого домогосподарства оцінили як відмінний, тобто можуть задовольнити будь-які потреби та ще й заощаджувати, по 15% опитаних із сільської і міської місцевості; як добрий, тобто вистачає на все необхідне для життя, але заощаджувати можливості немає – 35% опитаних із сільської і 44% з міської місцевості; як задовільний, тобто можуть дозволити купівлю найнеобхіднішої продукції – 50% із сільської місцевості і 40% з міської; оцінюють стан як вкрай важкий, не вистачає навіть на їжу – 1% опитаних з міських населених пунктів.

У наступному питанні анкети ми попросили порівняти респондентів рівень і якість життя власного домогосподарства у 2023 році з 2021 роком – довоєнним. Отримали такі відповіді: у 8% жителів сільської і 6% міської місцевості рівень і якість життя покращилися; у 32% опитаних із сільської і у 39% міської місцевості рівень і якість життя залишилися незмінними; у 60% опитаних із сільської та у 55% міської місцевості рівень і якість життя погіршилися. Щодо очікувань респондентів стосовно рівня і якості життя на 2024 рік маємо таку картину: рівень і якість їхнього життя покращиться вважають 38% із сільської і 25% із міської місцевості; рівень і якість їхнього життя залишаться незмінними – 23% сільського і 43% міського населення; рівень і якість життя погіршиться – 39% із сільської і 32% з міської місцевості.

Опитані нами особи проживають у: власній окремій квартирі 15% із сільської місцевості і 51% з міської; у гуртожитку – 8% із сільської і 13% з міської місцевості; у власному будинку – 50% із сільської і 15% з міської; у власній частині окремого будинку – 4% із сільської і 6% з міської місцевості; на дачі проживають 4% респондентів із сільської місцевості; винаймають житло 19% респондентів із сільської місцевості і 13% з міської; 2% опитаних з міської місцевості проживає у соціальному житлі.

Отримані відповіді про матеріальні ресурси, якими володіють респонденти, представлено у табл. 3 та 4.

Таблиця 3. Матеріальні ресурси домогосподарств, які проживають у сільських населених пунктах

№№	Ресурси	Так	Ні
1	Одяг, взуття	92%	8%
2	Побутова техніка	88%	12%
3	Автомобіль	50%	50%
4	Механізми, інструменти	46%	54%
5	Земля	58%	42%
6	Худоба	38%	62%
7	Господарські споруди	46%	54%
8	Власний будинок	57%	43%
9	Квартира	29%	71%
10	Дача	23%	77%
11	Цінні папери	29%	71%
12	Банківський депозит	23%	77%
13	Криптовалюта	10%	90%
14	Дорогоцінні прикраси	39%	51%
15	Золоті зливки	4%	96%

Таблиця 4. Матеріальні ресурси домогосподарств, які проживають у міських населених пунктах

№№	Ресурси	Так	Ні
1	Одяг, взуття	94%	6%
2	Побутова техніка	94%	6%
3	Автомобіль	39%	61%
4	Механізми, інструменти	63%	37%
5	Земля	31%	69%
6	Худоба	6%	94%
7	Господарські споруди	26%	74%
8	Власний будинок	30%	70%
9	Квартира	63%	37%
10	Дача	13%	87%
11	Цінні папери	11%	89%
12	Банківський депозит	15%	85%
13	Криптовалюта	11%	89%
14	Дорогоцінні прикраси	41%	59%
15	Золоті зливки	7%	93%

Те, із чим/ким респонденти пов'язують свої очікування щодо підвищення рівня і якості життя їхнього домогосподарства узагальнено у табл. 5 та 6.

Таблиця 5. Очікування щодо підвищення рівня і якості життя домогосподарствами із сільських населених пунктів

№№	Варіант	Так	Ні
1	З державною допомогою	46%	54%
2	З реалізацією власного потенціалу за рахунок наявних ресурсів	79%	21%
3	З допомогою родичів, друзів, знайомих	28%	72%
4	Із закінченням воєнних дій в Україні	92%	8%
5	Дивлюсь у майбутнє з відчаєм	38%	62%
6	З переїздом в іншу країну	16%	84%
7	Зі щасливим випадком	28%	72%
8	З допомогою західних країн	29%	71%

Таблиця 6. Очікування щодо підвищення рівня і якості життя домогосподарствами із міських населених пунктів

№№	Варіант	Так	Ні
1	З державною допомогою	36%	64%
2	З реалізацією власного потенціалу за рахунок наявних ресурсів	80%	20%
3	З допомогою родичів, друзів, знайомих	20%	80%
4	Із закінченням воєнних дій в Україні	84%	16%
5	Дивлюсь у майбутнє з відчаєм	45%	55%
6	З переїздом в іншу країну	33%	67%
7	Зі щасливим випадком	46%	54%
8	З допомогою західних країн	22%	78%

На питання про необхідність державної підтримки домогосподарств ми отримали такі відповіді: держава повністю повинна підтримувати всі домогосподарства, тобто забезпечувати житлом і робочими місцями, безкоштовною освітою і медициною, грошовими виплатами для сімей з дітьми і малозабезпечених тощо, вважають 42% опитаних із сільської місцевості і 38% з міської; держава повинна підтримувати, але підтримка домогосподарств має обмежуватися цільовою адресною допомогою соціально вразливих верств населення (інваліди, хворі, пенсіонери, діти-сироти, багатодітні сім'ї та ін.), вважають 23% опитаних із сільської і 26% з міської місцевості; держава має створювати сприятливі умови для самостійного забезпечення прийняттого рівня життя (пільгове кредитування малого бізнесу, поміркована податкова і цінова політика тощо) вважають

27% жителів сільської місцевості і 34% міської; держава не повинна допомагати, адже домогосподарства мають покладатися виключно на власні ресурси, вважають 8% опитаних із сільської і 2% з міської місцевості.

За оцінками дослідження «Соціальна політика в Україні у воєнний час: 2022–2023 роки», держава «продовжила фінансувати соціальні програми та стимулювати зайнятість, щоб зберегти соціальну безпеку у воєнний час, обмежити зростання бідності та підвищити економічну стійкість країни ... завдяки успішним переговорам уряду з міжнародними фінансовими та гуманітарними організаціями та іншими країнами щодо забезпечення фінансування таких програм» [5, с. 26]. Окрім безпосередньої підтримки державою постраждалих від воєнної агресії, держава може стимулювати економічні активності домогосподарств шляхом: «сприяння поширенню самозайнятості...; забезпечення доступу населення (передусім ВПО) до якісної інформації про можливості самореалізації та ефективне використання внутрішніх ресурсів і здібностей у відповідній територіальній громаді; сприяння поширенню... у підприємницькому середовищі соціальної відповідальності...» та ін. [4]. Це відповідає думці опитаних нами 27% жителів сільської і 34% міської місцевості про створення державою сприятливих умов для самостійного забезпечення домогосподарствами прийняттого рівня життя. Хоча, як свідчать результати нашого опитування (табл. 5 і 6), з державною допомогою свої очікування щодо підвищення рівня і якості життя пов'язали 46% домогосподарств із сільських населених пунктів і 36% з міських, а з допомогою західних країн – 29% із сільських і 22% з міських населених пунктів. Найбільше – 79% із сільських і 80% з міських населених пунктів – пов'язують свої очікування з реалізацією власного потенціалу за рахунок наявних ресурсів, а також із закінченням воєнних дій в Україні: 92% опитаних із сільської і 84% з міської місцевості.

Таким чином, порівняння відповідей респондентів з міських і сільських населених пунктів виявило деякі особливості – схожості та відмінності –

споживчої поведінки домогосподарств територіальних громад Полтавщини в умовах невизначеності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виокремлені нами теорії пояснюють споживчу поведінку людей: чому і як споживачі ухвалюють рішення про купівлю товарів та послуг. Споживання – це процес задоволення фізичних, емоційних чи соціальних потреб людини чи групи людей із використанням товарів, послуг чи інших ресурсів. В економічному контексті споживання є складовою величини, відомої як особисте споживання (або приватне споживання), що вимірює обсяг товарів та послуг, які споживають домашні господарства. Вивчення та розуміння патернів споживання мають важливе значення для економістів, бізнесів, маркетингологів, менеджерів, оскільки воно допомагає державі і підприємцям передбачати та адаптуватися до змін у ринкових умовах, в умовах невизначеності.

Проведене опитування підтвердило наявність особливостей поведінкових реакцій домогосподарств з міських і сільських населених пунктів, схожість у відповідях на деякі питання анкети та подеколи різючі відмінності у відповідях. Варто підкреслити, що хоч нині в Україні немає повністю безпечних територій, у досліджуваному регіоні натепер стабільна ситуація на відміну від прифронтових територій чи зони проведення активних бойових дій, де актуальними стають базові потреби організму в енергії і питанні виживання.

Слід зазначити, що у Полтавській області є можливості забезпечити споживання звичних товарів та продуктів харчування, оскільки населення проживає не в зоні бойових дій, людям не довелося переїздити, вони живуть у своїх домівках, у звичному середовищі. Тож наші респонденти, як правило, мають все, що до війни було основою комфортного проживання: запаси харчів, особливо в сільській місцевості, побутову техніку, одяг, взуття, необхідні товари тривалого користування.

Водночас внаслідок падіння доходів та різкого здорожчання продовольчих та непродовольчих товарів і в цьому регіоні населення вимушене дещо переглянути свій споживчий раціон, проте зміни в ньому не такі значні. А якість життя як загальна оцінка рівня добробуту та задоволеності життям, що включає матеріальне забезпечення, емоційний стан, рівень освіти тощо, можна вважати підтримується у цілому на достатньому рівні. Очевидно, що визначення якості життя може бути суб'єктивним і залежати від індивідуальних цінностей, очікувань і життєвого досвіду кожної людини. Однак існують і об'єктивні показники, які використовуються для оцінки якості життя, наприклад, рівень доходу, тривалість життя, рівень освіти, доступ до медичного обслуговування та ін. І ці показники відповідно до опитування наближені до сьогоденних норм українського економічного буття.

Щодо державної соціальної політики, потреба в якій у той чи той спосіб виявлена у 65% жителів сільської місцевості і 64% міської, то під час війни вона зазнає значних змін у зв'язку з новими викликами, що з'являються перед суспільством. Особливості соціальної політики, що зумовлені військовими конфліктами, полягають у мобілізації ресурсів для підтримки військових зусиль, тому зазвичай відбувається скорочення витрат на соціальні програми на користь військових потреб. Натомість набувають розвитку нові системи соціального захисту для військовослужбовців та їхніх сімей, для сімей загиблих військовослужбовців, для внутрішньо переміщених осіб. Поряд з безпосередньою соціальною допомогою на державу покладається функція стимулювання економічних активностей навіть в умовах воєнних дій. Підтримують такі дії, відповідно до нашого опитування, 27% жителів сільської і 34% міської місцевості.

Враховуючи, що воєнні дії на території України все ще тривають, необхідність моніторингу споживчої поведінки, споживчих пріоритетів, якості життя потребує подальших досліджень. Також важливим вважаємо відстеження емоційного стану домогосподарств України та

змін ціннісних основ їхньої життєдіяльності і споживчої поведінки під впливом воєнних дій.

Література

1. Сучасні трансформації національного та місцевого розвитку : колективна монографія / за заг. ред. Л. І. Яковенко. – Полтава : Видавництво «Сімон», 2021. 210 с. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17896> (дата звернення до ресурсу 01.03.2024).

2. Непокупна Т. А., Шевченко Б. О., Сухорада В. В., Долгов В. А. Соціально-економічні детермінанти споживання вживаних речей домогосподарствами України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1. 2023. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.1.71> (дата звернення до ресурсу 01.03.2024).

3. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Крикун О. І., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2023. Об'єм даних 4,42 МБ. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_якість.pdf (дата звернення до ресурсу 11.03.2024).

4. Завгородня С. Поглиблення нерівності в доходах населення в умовах збройної агресії проти України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pohlyblennya-perivnosti-v-dokhodakh-naselennya-v-umovakh-zbroynoyi> (дата звернення до ресурсу 15.02.2024).

5. Бетлій О. Соціальна політика в Україні у воєнний час: 2022-2023 роки / За редакцією Вероніки Мовчан. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. Липень, 2023. URL: <http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/Соціальна%20політика%20в%20Україні.pdf> (дата звернення до ресурсу 20.02.2024).

References

1. Yakovenko, L.I. (2021), Suchasni transformatsii natsional'noho ta mistsevoho rozvytku [Modern transformations of national and local development], Simon, Poltava, Ukraine, available at: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17896> (Accessed 1 March, 2024).
2. Nepokupna, T.A. Shevchenko, B.O. Sukhorada, V.V. and Dolhov, V.A. (2023), "Socio-economic determinants of consumption of used items goods by households of Ukraine", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 1. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.1.71>
3. Cheren'ko, L.M. Poliakova, S.V. Shyshkin, V.S. Reut, A.H. Krykun, O.I. Kohat'ko, Yu.L. Zaiats', V.S. and Klymenko, Yu.A. (2023), "The quality of life of the population of Ukraine and the first consequences of the war", Nats. akad. nauk. Ukr., In-t demohr.ta sots. doslidzh. im. M.V. Ptukhy, available at: https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_якість.pdf (Accessed 11 March, 2024).
4. Zavhorodnia, S. (2023), "The deepening of inequality in the incomes of the population in the conditions of armed aggression against Ukraine", Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen', available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pohlyblennya-nerivnosti-v-dokhodakh-naselennya-v-umovakh-zbroynoyi> (Accessed 15 February, 2024).
5. Betlij, O. (2023), "Social policy in Ukraine during wartime: 2022-2023", Instytut ekonomichnykh doslidzhen' ta politychnykh konsul'tatsij, available at: <http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/Соціальна%20політика%20в%20Україні.pdf> (Accessed 20 February, 2024).

Стаття надійшла до редакції 18.03.2024 р.